

264 – Мглинської, 308 – Новозибківської повітових управ та 153 – Остерської, 148 – Кролевецької і 25 – Конотопської міських управ. «Інородці» мали бути відправлені до Курської губ., міст Самари, Саратова, Рязані, Кургана, Омська, Томська тощо [15, 25].

27 травня 1917 р. був оприлюднений наказ начальника гарнізону м. Суми, який містив директиву командуючого військами Московського округу: «Втечі військовополонених набули за останній час масового характеру. Є факти, що вони, видаючи себе за біженців з Польщі, безперешкодно переходять кордон і повертаються на Батьківщину, де поповнюють лави ворогів» [20, 31]. Командування вимагало негайно взяти під варту усіх полонених.

Після проголошення Центральною Радою незалежності України та підписання мирного договору з Центральними державами, розпочалася масова репатріація полонених. Так, згідно з наказом Глухівського повітового коменданта УНР від 20 квітня 1918 р., всі військовополонені австрійці, які перебували на території Глухівського повіту і працювали в економіях, на підприємствах, установах, шпиталях тощо, мали бути негайно відправлені через Путивль–Ворожбу Київсько-Московською залізницею до головного табору військовополонених на станцію Дарниця [21, 5]. Звіди для військових бранців починався шлях на батьківщину.

Таким чином, військовополонені, які перебували на території Сумщини в період Першої світової війни, мали певний вплив на господарське життя і загальну атмосферу повсякдення. Як зазначалося, джерельна база дослідження недостатня для глибокого вивчення цієї проблеми. Уточнення потребують кількість військовополонених, їхній склад, обставини перебування, взаємини з місцевою владою та цивільним населенням. Залучення ж до наукового пошуку архівних та інших джерел сприятиме більш глибокому вивченню всіх аспектів історії військового полону. Автор вважає за приємний обов'язок подякувати головному спеціалісту відділу інформації та використання документів Держархіву Сумської області І. Кузьменко за допомогу у підборі та опрацюванні документів.

1. Реєнт О.Р., Янишин Б.М. Велика війна 1914–1918 рр. в сучасній українській історіографії // *Укр. іст. журн.* (далі – УІЖ). – 2014. – № 3.
2. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. – К., 2013.
3. Нахтігаль Р. Дарницький табір військовополонених під час Першої світової війни // *УІЖ*. – 2010. – № 2.
4. Савєвич Й. Побут і вишкіл військовополонених українців у таборах Австро-Угорщини та Німеччини (1914–1918 рр.) // *Військово-науковий вісник*. – Вип. 7. – Л., 2005.
5. Саранча В. Військовополонені Першої світової війни в Кременчуцькому гарнізоні // *Краєзнавство*. – 2011. – № 4.
6. Лейберов О. Військовополонені на Ніжинщині в роки Першої світової війни // *Ніжинська старовина*. – 2006. – № 12.
7. Манько М.О. Суми і сумчани у документах сучасників. – Кн. 2: 1655–2008. – Суми, 2008.
8. Скворцов И.Н., Евтушенко Н.И. Сумы и Сумской уезд в годы Первой мировой войны (1914–1917) // *Краєзнавчий збірник: Статті та матеріали / За ред. В. Терентьєва*. – Суми, 2006.
9. *Сумской голось*. – 1994. – № 8–9. – 19 авт.
10. Кобець Олекса. Записки полоненого. Пригоди і вражіння учасника Першої світової війни // *Березіль*. – 2010. – №№ 1–10.
11. *Енциклопедія сучасної України*. – Т. 4. – К., 2005.
12. Держархів Сумської обл. (далі – ДАСО), ф. 1064, оп. 1, спр. 79.
13. Уткин А.И. *Забытая трагедия. Россия в Первой мировой войне*. – Смоленск, 2000.
14. ДАСО, ф. 820, оп. 1, спр. 148.

15. ДАСО, ф. 814, оп. 1, спр. 168.

16. ДАСО, ф. 1045, оп. 1, спр. 30.

17. ДАСО, ф. 1001, оп. 1, спр. 486.

18. ДАСО, ф. 1063, оп. 4, спр. 17.

19. ДАСО, ф. 1063, оп. 1, спр. 66.

20. *Українське відродження 1917–1920 рр. на Сумщині*. – Т. 1 / Упор. Г. Івануценко. – Суми, 2010.

21. ДАСО, ф. Р-2362, оп. 1, спр. 35.

Rozhkova L.I. Sumy area and war prisoners during the First World War. In the article was examined the situation of war prisoners during the First World War. It revealed the involvement of army prisoners to the work in industry, in agriculture. The main attention is paid to the German and Austro-Hungarian prisoners who were staying in the Sumy area.

Key words: First World War, war prisoners, Sumy area, forced labor.

Л. Л. Бабенко

ФОРМУВАННЯ АГЕНТУРНОЇ МЕРЕЖІ У СЕРЕДОВИЩІ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА ОРГАНАМИ ВУЧК–ГПУ УСРР

У статті аналізуються методи і напрями діяльності спецслужб щодо православного духовенства, які забезпечували всебічну поінформованість партійно-державного керівництва про стан релігійного життя, що давало можливість впливати на перебіг його подій.

Ключові слова: духовенство, Православна церква, спецслужби (ВУЧК–ГПУ), репресії.

Православне духовенство в Україні вже в перші місяці встановлення радянської влади опинилося в орбіті класової боротьби. Кваліфіковане як носій реакційної ідеології поваленого експлуататорського ладу, воно, за задумом більшовиків, мало втратити свій традиційний соціальний статус. Проте, ліквідувати духовенство методами «червоного терору» в ході громадянської війни не вдалося, а масове закриття церков і монастирів настільки ускладнило становище більшовицької влади, що останній довелося вдатися до коригування своєї антирелігійної політики.

Державно-церковні відносини за радянської доби значною мірою вже знайшли своє висвітлення у працях сучасних вітчизняних дослідників В. Пашенка, О. Ігнатуші, О. Тригуба, В. Войналовича, М. Михайлуци, А. Киридон, В. Силантьєва та ін. В основі глибокої зацікавленості проблемою лежать як наукові, так і суспільно-політичні чинники, котрі актуалізуються перебігом подій новітньої історії України. Метою цієї статті – є аналіз технологій та інструментарію руйнування Православної церкви, котрі стали результатом тісної взаємодії партійних органів і радянських спецслужб. Предметом дослідження є роль органів державної безпеки ВУЧК–ГПУ у створенні системи негласних форм збору інформації впродовж 1920 – початку 30-х рр., зокрема, через формування агентурної мережі, що давало можливість встановлення контролю за повсякденною діяльністю духовенства і віруючих.

Органи держбезпеки в умовах радянської влади стали не лише головною опорою більшовиків у боротьбі з класовими ворогами, але й виконували важливу роль інформаційно-аналітичного обслуговування керівництва країни. Як зазначав відомий радянський чекіст П. Судоплатов: «Без відповідного висновку про “фактичний стан справ”, за висловом Леніна, керівництво, як правило, не приймало ніяких рішень з кардинальних питань внутрішньої і зовнішньої політики» [1, 16–17]. Антирелігійна стратегія також формувалася значною мірою під впливом висновків, які надавалися органами держбезпеки. Наприклад, циркуляр НКВС УСРР, у структурі якого перебувало ГПУ, від 30 січня 1925 р., застерігаючи місцеві органи вла-

ди від грубого адміністрування і тиску на духовенство, водночас наголошував, що це «не повинно відволікати від головної мети відокремлення церкви від держави – попередження можливості використовувати релігію і церкву в інтересах збереження класового ладу і ослаблювати пильність за тим, щоб церква і релігійні громади не перетворили релігію в знаряддя контрреволюції» [2, 7]. Релігійні організації, на думку авторів документа, були на той час «єдиною легальною формою організації мас – через них формується ідеологія дрібної буржуазії» [2, 14зв.].

Отже, боротьба з духовенством та його впливом мала продовжуватися, але у більш досконалих і витончених, конспіративних формах. У результаті реорганізації Надзвичайної комісії, 22 березня 1922 р. однією з найголовніших функцій Державного політичного управління (ДПУ, рос. – ГПУ) стало інформаційно-аналітичне забезпечення партійно-державних органів. Підготовкою інформації займалися губернські (пізніше – окружні) відділи ГПУ. Вона надсилалася в ГПУ УСРР до Харкова, головам губвиконкомів, секретарям територіальних партійних комітетів, відділам ГПУ сусідніх губерній (якщо цього потребувала оперативна обстановка). Інші структури-адресати визначалися конкретною ситуацією. Інформаційно-аналітичні зведення зі встановленою періодичністю надсилалися керівництву ОГПУ в Москві.

Інформування матеріалізувалося в кількох відмінних за змістом і характером категоріях документів – інформаційних зведеннях або довідках та аналітичних доповідях і звітах. Інформзведення (щоденні, тижневі, двотижневі, місячні) фіксували поточні факти, події, основні тенденції та нові явища політичного і економічного стану адміністративної одиниці, політичні настрої різних суспільних груп, серед яких в окремий розділ виділялося духовенство. Чекісти не обходили увагою жодну найдрібнішу деталь у настроях і поведінці духовенства, релігійного активу та віруючих – висловлювання, чутки, реагування на громадсько-політичні події, заходи радянської влади, підозрілі зустрічі тощо.

Питаннями духовенства займалася спеціальна група політичного відділення секретно-оперативної частини (пізніша назва – секретно-політичні відділи) губвідділів, а в масштабах республіки 6-е відділення СОЧ ГПУ УСРР. З метою одержання необхідної для аналізу політичної ситуації інформації, спецслужби налагодили тотальне стеження за священнослужителями і релігійним активом. Спеціальні підрозділи – інформаційно-агентурні групи – кожного територіального відділу ГПУ були зобов'язані забезпечити наявність дієвої мережі секретних співробітників. Більшість методів і прийомів спецслужб, здебільшого, мали універсальний характер. Про необхідність створення агентурної мережі у середовищі різних соціальних груп суспільства як джерела інформації йшлося вже в перших нормативних документах, які регулювали діяльність ВЧК. Так, у «Положенні про Надзвичайні комісії на місцях», схваленому Всеросійською конференцією ВЧК 1 червня 1918 р. вказувалося, що вони повинні повсякчасно здійснювати «...б) нагляд за місцевою буржуазією й за спрямуванням у її середовищі контрреволюційної роботи; в) доведення до відома місцевої й центральної влади інформації про наявні безпорядки та припинення їх» [3, 7].

Налагодження інформаційно-аналітичної й агентурної роботи вимагав від підлеглих співробітників Ф. Держинський у листі до І. Уншлихта, С. Мессінга і Т. Самсонова [4, 10–12]. Він пропонував зосередитися на нагляді за роботою у різних сферах економічно-

го, соціально-політичного, релігійного життя радянського суспільства, вкорінити в їхнє середовище агентуру, готувати періодичні інформаційно-аналітичні звіти. Наказом ГПУ РСФРР № 291 від 14 листопада 1922 р. запроваджувалася класифікація секретних співробітників. Встановлювалося три категорії: 1) агент зовнішнього спостереження (штатний секретний співробітник, що працював по лінії оперативного відділу); 2) інформатор (особа, здебільшого, лояльна до радянської влади, завербована або введена в організацію, установу, помешкання по лінії інформаційного відділу); 3) освідомлювач (особа, завербована з ворожого середовища або введена в антирадянську організацію для висвітлення її діяльності й перебувала в підпорядкуванні секретного та контррозвідального відділів) [5, 27–28].

Методи роботи з агентурою схематично описані у звітах губернських відділів ВУЧК–ГПУ УСРР, які частково збереглися в центральних і обласних державних архівах. Наприклад, уповноважений губвідділу та його помічники «обслуговували» певну кількість «об'єктів», виявляли відповідні кандидатури та вербували їх для оперативних цілей. У розпорядженні співробітників органів держбезпеки були конспіративні квартири, на яких у визначений час вони зустрічалися з агентами, отримували інформацію, давали чергові завдання. Донесення готували у двох примірниках: один підшивали у літерну справу, інший – в особову справу агента. Далі інформація надходила в інформаційний відділ губвідділу, аналізувалася, зіставлялася з іншими агентурно-оперативними розробками й передавалася для подальшої розробки та реагування [6, 234].

Кожен агент мав псевдо, яким підписував власні донесення. Уповноважені вели списки агентури під справжніми прізвищами. Варто зазначити, що до сьогодні цей вид документації належить до особливо таємної. У доповідних записках, інформаціях, відомостях на отримання грошової винагороди агент фігурував лише під псевдонімом. Водночас діяли жорсткі вимоги щодо змісту, структури, точності наведених даних у донесеннях, які надходили від агентури.

Ще в 1920 р. чекісти визнавали, що «питання освідомлювальної агентури по духовенству найбільш болюче в ЧК за складністю його виконання». Тому, щоб схилити його до співробітництва, широко практикувалися матеріальна винагорода, шантаж, заложування тощо. Вербування агентури вважалося надзвичайно тонкою справою, яка вимагала оперативної майстерності, «знайомства з духовним світом», тому співробітники територіальних, передусім, повітових і окружних відділів ГПУ ретельно інструктувалися з питань «вербування освідомлювачів і ведення особових справ сексотів» [7, 16]. Вже 1922 р. у доповідях губвідділів з'являються повідомлення про конкретні результати. Так, у м. Чернігові працювали 7 освідомлювачів з числа духовенства. Всього за звітний рік інформаційно-агентурною групою були поставлені та виконані 659 завдань із освідомлення, встановлення осіб і спостереження та отримано 3926 так званих оперативних сигналів [8, 10, 12зв., 35]. Начальник Подільського губвідділу ДПУ Леплевський у 1923 р. повідомляв, що «за останні три місяці ми провели велику роботу із насадження освідомлювальної мережі на селі... маємо в кожному значному населеному пункті освідомлювачів... Розглядаючи нашу мережу, з боку працездатності, то вона, на 85% безпартійна, знаходиться у задовільному стані» [9, 21–22].

Співробітники органів держбезпеки орієнтувалися передусім на вербування церковної ієрархії, представників якої змушували «під загрозою суворої відпо-

відальності, видавати щодо духовенства ті чи інші розпорядження, які можуть бути нам (органам держбезпеки. – Л. Б.) корисними». Так, рішенням засідання секретного відділу ВЧК за 1921 р. рекомендувалося, «після деякого ознайомлення з духовним світом і з'ясування рис характеру кожного служителя культу», граючи на марнославстві, «розігрувати різні варіанти, заохочуючи їхні побажання й задуми» [10, 233–234]. Загалом, варто виділити найбільш поширену мотивацію вербування, яка застосовувалася в практиці чекістів щодо духовенства: залякування репресивними заходами стосовно самих священників чи членів їхніх родин, шантажування компрометувальними фактами, обіцяні гарантії збереження парафії, привілеїв, використання особливостей характеру особи, зокрема кар'єризму, марнославства тощо, штучне розпалювання інтриг та ворожнечі, матеріальну зацікавленість. Останнє, на думку чекістів, було найдієвішим чинником: «При цьому субсидії – грошові та натурою – без сумніву, будуть зв'язувати їх (священників. – Л. Б.) і стосовно іншого, а саме того, що він буде вічний раб ЧК, який боїться розконспірувати свою діяльність» [10, 234].

Політику фінансування ВУЧК–ГПУ на агентурно-оперативні потреби визначало Політбюро ЦК КП(б)У, створюючи спеціальні комісії. Так, один з протоколів «особливої теки» Політбюро персоніфікує одну з таких комісій, «у складі тт. Чубаря, Затонського і Поповича» [11, 92–92зв.]. Численні факти архівних документів свідчать про поширену практику підкупу сексотів, з одного боку, та постійну нестачу коштів на потреби «розкладення духовенства» – з іншого. Наприклад, начальник Подільського губвідділу ГПУ І. Леплевський направив до губвиконкому листа з проханням: «У зв'язку з використанням усіх кредитів..., прошу асигнувати по 40 тис. руб. на місяць, які необхідні для секретної роботи з поглиблення розколу серед духовенства» [12, 97]. Згодом начальник секретної групи Кам'янець-Подільського прикордонного загону ГПУ УСРР зазначав в одному з донесень: «Утримання сексотів по Ж[ивий] Ц[еркві] й організація розколу обходиться в колосальні суми грошей, беручи до уваги бездонність попівських кишень» [13, 19]. У 1926 р. керівництво ГПУ зазначало, що «жодна сфера чекістської роботи не потребує так багато матеріальних витрат, як релігійні угруповання» [14, 39].

Повідомлення добровільних чи вимушених сексотів давали можливість співробітникам спецслужб працювати на випередження, маніпулювати людьми, змушуючи грати відведену їм роль, усувати «неблагонадійні елементи», провокувати інтриги для зриву певних заходів у церковному житті тощо. Неблагонадійні священники перебували на оперативному обліку або в оперативній розробці. На них заводилися справи-формуляри, в яких накопичувалися матеріали стеження, компрометуючі факти, критична маса яких дозволяла заводити кримінальні справи. Так, коли у 1924 р. стало очевидним, що єпископ Пахомій (Кедров) зі своїми прихильниками ставив за мету «не дати можливості організуватися групі “Жива церква” у Чернігові, виникла потреба “прибрати” Пахомія, щоб розвалити створену ним “прогресивну” групу. У терміновому порядку були зібрані матеріали і заведена слідча справа, передана згодом до ревтрибуналу. Пахомія засудили до заслання на 3 роки, внаслідок чого припинила своє існування “прогресивна група”» [8, 6–6 зв.]. Коли Пахомій повернувся з заслання у 1928 р., на нього знову була заведена справа-формуляр. До чергового арешту в 1930 р. вона становила 2 томи, тоді як сама кримінальна справа 21 аркуш [15].

Директивні документи ОГПУ СРСР та ГПУ УСРР постійно наголошували на необхідності посилення агентурно-оперативної роботи спецслужб у галузі релігійного життя. Особливо актуалізувалося це питання з початком проведення суцільної колективізації. Циркулярний лист ОГПУ СРСР № 37 від 22 березня 1930 р. безпосередньо вказував, що, у зв'язку з загостренням класової боротьби, численні церковні організації вийшли далеко за межі тієї діяльності, якою займалися раніше, і перетворилися на відверто антирадянські організації, що ставлять перед собою певні політичні завдання. Крім того, «церковники», як стверджував документ, були «керівниками контрреволюційних організацій і угруповань, організаторами і натхненниками масових куркульських виступів» [16, 1].

Водночас, наполягаючи на закритті церков та інших молитовних будинків у районах суцільної колективізації й адміністративному виселенні священників, керівництво ОГПУ пропонувало «зайняти особливу лінію» щодо «служителів культу-освідомлювачів», які тут проживали: «Треба цінних освідомлювачів зберегти там для подальшої роботи по церковниках. Менш цінні освідомлювачі, які можуть потрапити під виселення з районів суцільної колективізації, не повинні втрачати зв'язку з органами ОГПУ. Їх треба буде використати як освідомлювачів і на новому місці проживання, повідомивши у відповідні органи ОГПУ про їх переїзд». Не такою привабливою виглядала перспектива тієї групи освідомлювачів, які виявилися «абсолютно некорисними в сенсі їх працездатності і цінності». Система відмовлялася від використаного баласту: «З такими повинен бути розірваний зв'язок із взяттям їх на облік». Потенційними об'єктами репресій ставали агенти, запідозрені в подвійній грі: «До освідомлювачів-церковників, які виявилися при перевірці двурушниками, необхідно застосувати суворі репресії (підкреслено в документі. – Л. Б.)» [16, 7].

Інший циркуляр секретно-оперативного управління ОГПУ № 30 від 28 січня 1931 р. у контексті вказівки про «посилення спецагентури серед церковників» вимагав від територіальних відділів ГПУ використовувати для залучення нової агентури процеси слідства та ліквідації «контрреволюційних організацій, маючи на увазі, що об'єкти цієї організації можуть бути найбільш цінними спецагентами як особи, що відіграють велику роль у контрреволюційній діяльності церковників» [17, б/н].

Духовенство було позбавлене права таємниці листування, оскільки останнє підлягало тотальній перлюстрації з боку органів ДПУ і перетворювалося, таким чином, на одне з головних джерел для інформаційно-аналітичних документів. Керівники Чернігівського губвідділу ДПУ доповідали: «Вся кореспонденція, яка проходить через пошту, перлюструється... Порядок перегляду наступний: вся підозріла на вигляд, до запитання, кореспонденція духовенства (підкреслення наше. – Л. Б.) і за завданнями окремих груп секретно-оперативної частини переглядається вся» [8, 22].

Отже, залучаючи весь наявний арсенал методів вербування, органи ВУЧК–ГПУ постійно нарощували свою присутність на всіх рівнях релігійних громад. За документами ГПУ УСРР вдалося встановити певну динаміку вербування агентури у середовищі православно-духовенства. У 1927 р. секретним відділом всього було завербовано 266 осіб, із них за липень-вересень – 121, далі у вересні – 36, жовтні – 26, листопаді – 43, грудні – 22 особи. У січні 1928 р. – 39, лютому – 24, березні – 36, квітні – 30, у першому півріччі 1929 р. – 88 осіб [18, 199зв., 219зв., 260зв.]. Отже, аген-

турна робота виявилася одним з найдієвіших інструментів забезпечення поінформованості органів державної влади про все, що відбувалося у православному релігійному середовищі. Система заходів спецслужб сприяла моральному переродженню значної частини духовенства, вкоріненню конформізму в його свідомості та поведінці.

1. Судоплатов П. Разные дни тайной войны и дипломатии. – М., 2001.
2. Держархів Чернігівської обл. (далі – ДАЧО), ф. П-8477, оп. 3, спр. 358.
3. ВЧК–ГПУ: Сб. док. / Сост. Ю. Фельштинский. – Бенсон; Вермонт, 1989.
4. Российский государственный архив социально-политической истории, ф. 76, оп. 3, д. 150.
5. Лубянка: Органы ВЧК–ОГПУ–НКВД–МГБ–МВД–КГБ. 1917–1991: Справочник / Под ред. А. Яковлева; авт.-сост. А. Кокурин. Н. Петров. – М., 2003.
6. Отчёт Екатеринославской губернской Чрезвычайной комиссии. С 1 января 1920 по 1 ноября 1921 г. – Д., 1994.
7. ДАЧО, ф. Р-15, оп. 4, спр. 13.
8. ДАЧО, ф. Р-15, оп. 4, спр. 9.
9. Держархів Вінницької обл. (далі – ДАВО), ф. П-1, оп. 1, спр. 57.
10. Митрофанов Г., протоиерей. История Русской православной церкви. 1900–1927 гг. – СПб., 2002.
11. Центральный державный архив громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ), ф. 1, оп. 16, спр. 34.
12. ДАВО, ф. Р-925, оп. 8, спр. 8.
13. ДАВО, ф. П-1, оп. 1, спр. 58.
14. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2318.
15. ДАЧО, ф. П-8840, оп. 3, спр. 6832.
16. Державний архів Служби безпеки України (далі – ДА СБУ), ф. 13, спр. 383.
17. ДА СБУ, ф. 13, спр. 385, 23.
18. ДА СБУ, ф. 13, спр. 370, т. 15.

Babenko L.L. Agent network formation among Orthodox clergy by Soviet Ukraine's Security Services. In this article are analysed methods and derclions of Security Services work with clergy. It proved party's leadership fully information about the situation in religious life and gave the opportunity to influence on that situation.

Key words: clergy, Orthodox Church, Security Services, repression.

I. С. Спєка

УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКОСТІ У ЗАПОБІГАННІ ДИТЯЧІЙ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ ТА БЕЗДОГЛЯДНОСТІ (середина 1940-х рр.)

У статті аналізується діяльність громадськості у боротьбі з дитячою безпритульністю та бездоглядністю у повоєнні роки. Показані форми допомоги неповнолітнім з боку громадськості: колективний та індивідуальний патронат, проведення недільників, декадників, місячників для створення грошових і продовольчих фондів допомоги дітям-сиротам, дітям фронтовиків тощо.
Ключові слова: безпритульність, бездоглядність, громадськість, патронат.

Сьогодні в Україні дослідження дитячого виміру повоєнного періоду набуває особливої актуальності та практичного значення, яке диктується необхідністю не лише об'єктивного реконструкції минулого, але й усвідомлення потреб модерного соціуму та прогнозувань перспектив на майбутнє. Адже вже сотні дітей та підлітків Східної України постраждали внаслідок військових дій, через втрату рідних та відсутності житла. Для українського суспільства проблема дитячої безпритульності та бездоглядності не є новою, адже така категорія, як діти вулиці виникла ще внаслідок Першої світової війни та голоду 1932–1933 рр., але найбільш страхітливий масштабів вона набрала саме під час та після німецько-радянської війни. Можна

припустити, що саме тоді сирітство стало наймасовішим явищем за всю історію України.

Зі здобуттям Україною незалежності, у вітчизняній історичній науці розпочався процес, який триває донині, оновлення й віднайдення історичних істин пам'яті, орієнтованих на власну державу. На передній план активно виходять дослідження історії окремих категорій населення, серед яких безпритульні та бездоглядні діти теж є об'єктом вивчення. Помітне місце у дослідженні таких соціальних явищ, як дитяча безпритульність та бездоглядність займає книга Г. Голиша – «У вирі війни» [1], в якій досліджено становище неповнолітньої категорії населення під час війни та перших повоєнних років, визначені обсяги безпритульності та бездоглядності, державна політика у сфері захисту дитини тощо. Заслуговує на увагу й студія Л. Голиш [2], де розглянута класифікація та специфіка функціонування спеціальних дитячих установ в Україні повоєнної доби. Слід виділити й ряд праць регіонального характеру П. Добрава [3], Я. Овчинікової [4], Н. Касянової [5], які надають характеристику дитячої безпритульності та бездоглядності у воєнний та повоєнний період на прикладі Донбасу. Метою цієї статті є аналіз участі громадськості у виявленні та боротьбі з дитячою безпритульністю та бездоглядністю у середині 1940-х рр.

У радянській історіографії, через надмірну гіперболізацію ролі партії у вирішенні проблеми дитячої безпритульності та бездоглядності, всі діти-сироти воєнного та повоєнного періоду були проголошені «державними». Хоча, на нашу думку, в ефективному вирішенні цих проблем, слід враховувати й ідею ідеологічного чинника згуртованості тодішнього суспільства, коли лихо війни розглядалося як спільна проблема і на вирішення її наслідків були зібрані всі зусилля. Потрібно не забувати і про роль громадськості у подоланні дитячої безпритульності та бездоглядності.

Форми допомоги неповнолітнім з боку громадськості були різноманітними. Найпоширенішими стали колективний та індивідуальний патронат, проведення недільників, декадників, місячників для створення грошових і продовольчих фондів допомоги дітям-сиротам, дітям фронтовиків тощо [6, 60]. Важливу роль у запобіганні дитячої безпритульності та бездоглядності відіграли комсомольські та профспілкові організації. Комсомольці брали активну участь у влаштуванні дітей-сиріт і, разом із органами народної освіти, відшукували на вулицях, ринках та вокзалах безпритульних та бездоглядних дітей, влаштовували їх у дитячі будинки, допомагали віддати під патронат чи на всиновлення. Чималих зусиль вони доклали й у процесі облаштування дитбудинків і дитприймальників. Власними силами ремонтували будівлі, виготовляли або ремонтували меблі, збирали серед населення посуд, постільну білизну, одяг тощо. Наприклад, у м. Черкаси комсомольці самостійно організували дитячий будинок та дитприймальник [7, 1–2].

Українські комсомольські організації створили грошовий та продуктовий фонди допомоги дітям-сиротам. Лише впродовж 1944 р. на засіданні бюро ЦК ЛКСМУ це питання розглядалося 22 рази. У фонд допомоги дітям-сиротам та дітям фронтовиків у 1944 р. силами комсомольців і молоді було зібрано на Ворошиловградщині – 203792 крб., у Запорізькій обл. – 824068 крб., у м. Мелітополь – 112633 крб. [8, 56]. Всього, станом на 12 квітня 1944 р., на спеціальний рахунок ЦК ЛКСМУ надійшла сума 5611469 крб. За даними з п'яти областей, у продовольчий фонд допомоги дітям поступило 323 т продуктів харчування, верхнього одягу – 4360 предметів, взуття – 2500 пар. Тоді